

Finnugorság, európaiság

Nem azért jöttem Budapestre, hogy új eredeti elméleteket közöljek Önökkel, hanem azért, hogy részt vegyek az Önök örömeiben egy fontos ünnep alkalmából, hogy kifejezzem azoknak a szeretetét és csodálatát, akiknek a finnugorság peremén, többek között nálunk Franciaországban, szerencsénk volt egyszer belekóstolni a finnugor nyelvekbe, irodalmakba, kultúrákba. Mi is nagyon fontos eseménynek tekintjük a mai jubileumot.

Nem nekem illik mondani, hogy mit jelent ez a tanszék a magyar öntudat fejlődésében, hogy mennyire hozzájárult a magyar szellem életéhez. *„Nyelvében él a nemzet.”* Minden magyar tudja, hogy finnugor a nyelve, hogy lényegesen különbözik az összes szomszéd népek nyelveitől. A nemzeti identitás keresése nem tud lemondani a nyelv és kultúra legősibb rétegeinek a kutatásáról. Már Julianus barát, Reguly Antal, Kőrösi Csoma Sándor mind azért is látogatták a testvérnepeket, mert arra a kérdésre akartak válaszolni, hogy „kik vagyunk”.

De ugyanez a kérdés felvetődik a testvérnepek előtt is. Ezért nekik is fontos az itteni tanszék. Budapest a legnépesebb, a történelemben legkorábban lépett finnugor nemzet fővárosa. A magyarok olykor-olykor arról panaszkodnak, hogy nyelvileg el vannak szigetelve, de komi, mordvin, mari, udmurt barátaink azt szokták mondani, hogy hű de boldogok ezek a magyarok, hogy ilyen sokan vannak és egy ilyen régi, önálló, szuverén államuk van. Viszont egy öreg jukagir asszony azt mondta egyszer egy orosz kutató barátomnak, hogy hű de boldogok a vogulok meg az osztjákok: nincsenek egyedül, ott vannak nekik a magyarjaik. Gondoljunk, kedves barátaim, mindazokra a nálunk nyugaton ismeretlen magyar tudósokra, akik életüket szánták a finnugor családi kincsek gyűjtésére, kutatására Sajnovicstól – mondjuk Kálmán Béláig.

Pedig nekünk is fontos a budapesti tanszék. Nálunk Franciaországban a magyar a legtanultabb finnugor nyelv. Magyarország nincs messze, a fiatalabb nemzedék könnyen utazik és sokan szélesebb finnugor tudásukat elsősorban Budapestről kapják. Ez már tulajdonképpen régi hagyomány. Aki Sauvageot mesterünknek a két világháború közti magyar életéről szóló könyvét olvassa, nem csak Gombocz, Eckhardt, Pais, Melich említésére bukkan, hanem Litkin, Lagercrantz, Räsänen, Lehtisalo, Steinitz neveire is. A második világháború utáni évtizedekben az ilyen találkozások csak rövid időre szűntek meg. Az ötvenes évek után újrakezdődtek. Minthogy Magyarország nem volt se szovjet köztársaság mint Észtország, se nyugati állam mint a szabad és igazán független Finnország, alkalmuk volt magyar kollegáinknak olyan találkozásokat rendezni, amilyenek másutt teljesen ki voltak zárva. Természetesen néhány tabu témát kénytelenek voltak nyilvános helyen elkerülni, de a rokonnépekről sok mindent tudtak mondani, írni, publikálni, amiről keletebbre szó sem eshetett. Jó példája ennek a helyzetnek Domokos Péter barátunknak *Az udmurt irodalom története* című valóban történelmi jelentőségű nagy könyve.

Gyakran azt szoktuk mondani, hogy a magyar irodalom a világ leggazdagabb irodalma, mert az összes többi irodalmat tartalmazza – a legnagyobb írók fordításában. Ez azt is

jelenti, hogy a magyar irodalom az összes többi finnugor irodalmat is tartalmazza. A magamfajta idegenek nagy mértékben a magyar nyelvnek és a magyar fordítóknak köszönhetik, hogy valamelyest megismerkedhettek a keleti finnugorság népeivel. A finnugrisztika hosszú ideig elsősorban nyelvészettel foglalkozott. Ez az álláspont érthető volt addig, ameddig nagyon szegény volt a legtöbb rokon nép írott szépirodalma; a népköltészet kutatásának szempontjából nélkülözhetetlen volt a filológia, többek között a nyelvjárástan. Bár nagyon megváltozott a helyzet a 20. század folyamán, mi pedig nyugaton alig tudhattunk valamit a szovjetunióbeli távol eső népek igazi fejlődéséről. Magyar kollegáink mindig szívesen segítettek, ők meg a finnek kijavították elfogultságainkat és megértették velünk, hogy a legvastagabb jég alatt is még mindig folyhat a szép tiszta víz.

Tévedni emberi dolog és valóban gyakran tévedünk: alaptalan okok és általános előítéletek vonzanak minket olykor Önökhöz. A finnugor nyelveket különös, áthatolhatatlan sötétségnek tekintjük. Tudjuk, hogy más családba tartoznak mint a mieink. Azt hisszük, Önök is teljesen mások, mint mi.

A 19. századi ferde elméletek továbbélnék a nyugati, legalább a francia átlagember fejében. Nem beszélek természetesen a számos magyar származású franciáról. De biztos vagyok benne, hogy a színfrancia átlagturistának az van az eszében, hogy itt Magyarországon, Európa legszívében, valami hun, kicsit barbár, ázsiai hangulat várja. Az a magamfajta naiv külföldi, aki először elkalandozik a magyar vagy a finn, az észti, a mordvin, a csere-misz, a zürjén, votják, az obi-ugor nyelvek és kultúrák ködös bozótjába, mindenekelőtt – legalább a legkezdetén – egzotikumot keres, más gondolkodási módot, más világot, olyat, ami teljesen eltérne a mi nyugati, állítólagos indoeurópai világunktól. Ha kiderül, hogy Önök hasonlítanak hozzánk, kis csalódást érzünk.

De Önök természetesen hasonlítanak hozzánk, vagy mi hasonlítunk Önökhöz, szóval... hasonlítunk egymáshoz. Testileg, lelkileg, eszmeileg. Mindnyájan tudjuk, hogy más a nyelv és más a genetika, nem is beszélve a kultúráról. Nézzük meg a magyar neveket: mennyi itt a Németh, a Tóth, az Oláh, a Lengyel, a Rácz, a Török, a Bolgár, a Görög, a Litván, a Czigány, az Orosz...! Ha magyarosabb nevekre bukkanunk, gyakran kiderül, hogy magyarosított nevekről van szó – Petőfiétől kezdve. Azt jelenti, hogy Magyarország – éppen úgy mint Franciaország – egy olyan olvasztótégely, amelyben mindenféle népek, emberek keveredtek össze. Itt is a honfoglaló magyarok vére, mint nálunk a gall vér, úgy látszik nagyon meghígult. Hála Istennek a francia nem az, akinek gall vér van az ereiben, hanem aki elvállalja a franciaságot. Így van, azt hiszem, Magyarországon is.

Ha továbbhaladunk a finnugorság felfedezésében, az is kiderül hamarosan, hogy a hírhedt, állítólag megközelíthetetlen agglutináló nyelvek nem különböznek annyira a mieinktől, sőt főleg abban különböznek tőlük, hogy logikusabbak, egyszerűbbek. Tipológiaiilag egymástól is különböznek, és mindegyikükben olyan vonásokat találunk, amilyenek nem a rokon nyelvekben, hanem a földrajzilag szomszéd nyelvekben találhatók. A finn ige időrendszere azonos a germán nyelvekével. Az észti igeekötők erősen tükrözik a német igeekötőket. A magyar szórend egybevág a török szórenddel. Amikor jól megrémítettek bennünket a magyar, vogul, mordvin igeragozásokkal, rájövünk, hogy a francia igeszintagmába beépíthető névmások azonos – bár még elemezhető – rendszert alkotnak. Van ugyan az uráli nyelveknek egy közös ősi alapszókincsük, de ez a maroknyi szó a kőkorból való és nagyon szerény. A magyar nyelv, ámbár a sikeres nyelvújítás magyarosabb, többé-kevésbé finnugor ruhába öltöztette, ugyanazokkal a görögök kovácsolta fogalmakkal rendelkezik, mint a többi nyugat-európai nyelv. Mi Franciaországban természetesen fenntartjuk a borzasztó

nyelvek mítoszát, továbbhazudjuk honfitársainknak, hogy az Önök nyelvei hozzáférhetetlenek, mert másképpen nem tudnánk dicsekedni azzal, hogy valamelyest megtanultuk! De legyünk becsületesek: a normális magyar prózaszöveg elég könnyen átültethető franciára. A magyar, mint a többi finnugor nyelv, nem indoeurópai, de kulturálisan egészen európai.

Ha ezek a nyelvek nem olyan egzotikusak, mint amilyennek képzeltük, milyen a finnugor nyelvű kultúrák helyzete?

Az első időben a külföldi érdeklődő, akit a nyelv dallama és a szókincs különössége elbűvöl, csak a rendkívülit és a szokatlant akarja látni. Sauvageot annak idején már átélte és elmondotta: például Petőfi költészetét első látásra elég banálisnak tekintette, minthogy néhány nyugati költőéhez hasonlította. Engem is kevésbé érdekelt egyetemi hallgató koromban Petőfi fénye, mint Ady félhomálya, szittyaszagúsága és szokatlan zenéje. Elvadult tájon gázoltam... Vak ügését hallottam az eltévedt honfoglaló vagy hontalan lovasnak. Majd hozzáfogtam a finnhez, hogy megvalósuljon nagy álmom: a Kalevalát akartam olvasni, mert azt hittem: tiszta történelemelőtti eposz. Majd megértettem, hogy Ady szittyái, mint Alekszandr Blokéi, elsősorban a szimbolista századeleji költészetre vallanak. Sem Ady szittyái, sem Arany hunjai nem a magyarok ősei. A finn népköltészet igazi archaikus elemeket tartalmaz, de közelebbről nézve tele van olyan témákkal és mítoszokkal, amelyek szintén a balti, a szláv, a germán népköltészetben, sőt a középkori latinságban is megtalálhatók. A vélt ősrégi világ képe főleg a nemzeti romantikából ered: Lönnrot gondosan radírozta és kiküszöbölte az eredeti népköltésekből a keresztény elemeket, hogy tiszta pogány jelenségnek tűnjön nekünk műkölteménye; Lönnrot Kalevalája a 19. század esztétikai eszményeit is tükrözi. Szóval, minél mélyebbre merülünk a finnugor népek tanulmányozásában, annál jobban látjuk az európaiságukat, sőt, ami a magyarságot illeti, a latinságát. Ázsiai kapcsolataink inkább az indoeurópaiaknak vannak végeredményben – Indiában, Perzsiában, Anatóliában – mint a finnugoroknak. Sőt, nincs kizárva, hogy az indoeurópaiak szétszóródási pontja valahol Közép-Ázsiában volt. A finnugor őshaza viszont, legyen az a Káma környékén vagy szélesebb területen az Urál-hegység és a Balti tenger között, minden valószínűség szerint Európában volt.

Tehát nincs finnugor faj, a finnugor nyelvek nem töltöttek el többé szent rémülettel, az ősi uráli kultúra kisiklik kezünk közül. Mi marad?

Rájövünk, hogy amit éppen mondtam, nem igaz, vagy legalább túlzás, hogy a magyarok azért hasonlítanak bizonyos párizsiakhoz, mert a párizsiak között elég sokan vannak magyarok. A finnugor nyelvek azért is hasonlítanak a mieinkhez, mert a kifejezendő realitás mindenkinek azonos, és közös vonások vannak a világ összes nyelvében. A finnugor ősi kultúra hozzáférhetetlensége nem akadályozza meg, hogy mindegyik finnugor nyelv egy eredeti, egyedülálló kultúrának a hordozója legyen; a nemzet keletkezése és az őshaza iránti érdeklődésnek, a nyelvrokonság tudatának, a nemzeti helyzet azonosságának az a következménye, hogy a különböző finnugor népek írói, művészei eredményesen merítenek példaképeket egymás műveiből, egymást gazdagítják kincseivel, egymáshoz közelednek. Az egzotizmus ábrándképe után, az európaiság felfedezése után jön a harmadik időszak, amikor figyelmünk végre ráterelődik a finnugor kultúrák igazi értékeire. Úgy van, mint minden nagy szerelemben. Álmodik az ember egy ideális nőről, majd beleszeret egy reális nőbe, aki, akármilyen is a származása, nem lehet egészen más, mint a többi nő. Végül is megértjük, hogy mennyire páratlan, és csak akkor szeretjük meg igazában.

Tizenöt finnugor nyelv – tizenöt szerelmi regény, a számojéd nyelveket nem számítva. Sajnos rövid az élet, és csak plátói viszonyban lehetünk a legtöbbjével, akár akarjuk akár

nem. Csak flörtölgethetünk velük, ezzel a sajnálkozással halunk meg, de mégis mindet szeretjük, mindegyiket valóságos unikumnak sejtjük.

A bábeli torony ellenére a nyelvek sokfélesége nem átok, nem pusztító csapás. Hasznos, célszerű, termékeny, mint a genetikai sokféleség. A nyelv a gondolkodás eszköze, de mindegyik nyelv más-más eszköz. Bizony, gondolkodásunk csak anyanyelvünkön jár-kel fesztenül. Pedig ha szokásos gondolatot kell idegen nyelven kifejeznünk, gondolkodásunk gyakran színesedik-gazdagodik a nyelvi nehézségek következtében, mert a szokatlan nyelv új szókinszbeli és szerkezeti lehetőségeket nyújt nekünk, új gondolatokat sug, új ajtókat nyit, amelyeket nem találtunk volna saját nyelvünk keretében. Az idegen gondolkodás átültetése mindig váratlan további fejleményeket hoz magával. Nem meglepő, hogy bizonyos nagy filozófusok úgy építettek eredeti filozófiai rendszereket, hogy a régi görög, latin vagy keleti fogalmakat mai nyelven átgondolták. A fordítás ferdítése nem vezet mindig zsákutcába, az idegen kifejezés, ha sok bajjal is üldözzük, nem csupa klón, hanem olyan is lehet, mint a szarvasgim, aki Magyar és Hunort – Hunort és Magort – ismeretlen területek felé – „Belárnak, Dúlnak lyányai” felé – vezette. A jó versfordítás újjáalkotás. Nézzük meg Verlaine-ünk híres Tóth Árpád fordította *Őszi Chanson* című versét – *Ősz húrja zsong / já-jong, búsong / a tájon...* Azzal szokták dicsérni, hogy a francia eredetinek tökéletes másolata. Ez szerintem nem igaz. Az *Őszi Chanson* új, teljesen önálló magyar vers, amit a magyar költészet most már nem nélkülözhet. Habár a magamfajta fordítók az ellenkezőjét igyekeznek bebizonyítani, mindegyik nyelvnek megvan a saját géniusza. Kosztolányi nem véletlenül társította e két szót egyik híres cikke címéül: *Nyelv és Lélek*.

A nyelv azáltal is értékes, hogy mindegyik nyelv külön-külön más-más világszemléletet fejez ki. Minden hangszernak van szerepe a zenekarban. Természetesen fuvolán lehet úgyahogy játszani, amit zongorára szánt a szerző, de mi lesz Bartók *Allegro barbaro*-jával, ha átírjuk szájharmonikára vagy balalajkára? A tubarózsa nekem más-más virág aszerint, melyik nyelven említem: a magyar tubarózsában azt látom, amit már Kosztolányi is látott benne, a rózsát meg a tubicát – a tubicámat, amelyek teljesen kimaradnak a francia *tubéreuse*-ből. A pitypang francia megfelelőjének nagyon csúnya neve van, holott a magyar virág a pingpongot is, Karinthy Frigyes híres versét is eszembe juttatja. De nagyon tetszik nekem a finn *voikukka*-vajvirág is, megdöbbsent és kellemes zavarba ejt az udmurt kutyalánc jelentésű *punijilji*.

Igaz, hogy az uráli népek különböző kulturális alakulatokba tartoznak. A finnek és az észtek a skandináv életmódot tették magukévá. A permi és a volgai népek közel állnak az oroszokhoz meg a török nyelvű szomszéd népekhez. A lappok, az obi-ugorok, a szamojédok élete szigorú éghajlatú szülőföldjük környezetéhez illeszkedett. A magyarok pedig Közép-Európa tipikus világpolgárai, akik mindenüvé szétszóródtak. Úgyhogy nincs és nem volt soha legalább a történelem folyamán hozzáférhető finnugor kulturális egység; annak az állítólagos ősi egységnek a folklórból kiásott maradványai oly hígak, bizonytalanok és illanók, hogy gyakran csak a hívő ember szemével láthatók igazán.

De a nyelvrokonság tudata is termékeny, ha ugyan a tudomány szempontjából csak egy nagyon távoli ősnyelv emléken is alapszik. Az őshazavágyás, a magyarok származásáról szóló múlt századi téves elképzelések páratlan remekműveket adtak a magyar művészetnek és irodalomnak. Jól tudom, hogy a magyarok nem a hunok gyerekei, de mégis érzem, hogy a Buda halálának első szakasza – *Hullatja levelét az idő vén fája...* – a világ legszebb versei közé sorolható. És Adyt természetesen imádom.

Anyanyelve történetének egyre helyesebb észlelése számos művész érdeklődését keltette

fel; arra készítette a finnugor értelmiségieket, hogy kölcsönhatás alá kerüljenek rokonnyelvű kollegáikkal. Itt Magyarországon Bartók és Kodály a nemzetközi, többek között a finnugor folklór fontosságát húzták alá. József Attila a kalevalai versmértéket használta. Weöres Sándor nagyra becsülte a finnugor népek költészetét. Nem is beszélve Vikár Béláról vagy Képes Gézaról, aki egyaránt volt költő és finnugrista. Másutt is így volt: Kreutzwald a Kalevala mintájára szabta Kalevipoegjét; udmurt földön, azt mondják, Kuzebaj Gerd ugyanolyan udmurt Kalevalát akart volna összeállítani, de sajnos letartóztatták és meghalt. A mordvin Szijazsar, amit Domokos Péter nagyon helyesen harmadik finnugor eposznak nevezett, szintén sarja a nagy finn költeménynek. Végül is a nemzeti folklór és a modernség összeolvadása csodálatos műveket ajándékozott nekünk. Tagadhatatlan például, hogy a népköltészet, a Kalevala és a karelianizmus párját ritkító színeket adtak Sibelius, Gallen-Kallela és Eino Leino életművének.

Manapság három szuverén állam finnugor nyelvű. Amikor Finnország belépett az Európai Közösségbe, mi nagy örömmel közöltük tanítványainkkal, hogy a finn most a hivatalos nyelvek egyike Brüsszelben (és hogy majd több munkalehetőség fog kínálkozni nekik). Azóta a finnt már első idegen nyelvnek is választhatják nálunk az érettségizők. (Így lesz remélhetőleg hamarosan a magyarral is!) A magyartanulás évről évre erősen fejlődik. Az észet is (egyre) nagy(obb) lelkesedéssel tanulja kis esztofil csoportunk.

A szél tehát kedvező, de ne ringassuk magunkat hiú reményekben, és legyünk óvatosak. A nyelvi és kulturális uniformizálás mindnyájunkat veszélyeztet. Finnugor nyelveken ritkán szólnak a nemzetközi konferenciákon, mi is, „finnugrászok” gyakran kénytelenek vagyunk olyan nyelveken társalogni, amelyeknek a tudása a mi szakunk szempontjából kevésbé fontos mint a magyar, a finn vagy az észt tudása.

A többi finnugor nyelv, ha létezési joguk hivatalosan elismert is, nem élvez ilyen előnyös helyzetet történelmi, földrajzi és most már sajnos demográfiai okokból sem. A harmincas években a húszas évek nagy reményei-illúziói tragikusan tönkrementek, egy nemzedéknyi író, filológus, tudós elpusztult vagy hallgatásra kényszerült. A második világháború okozta népmozgalmak következtében több finnugor nemzet kisebbség lett a maga földjén. (Aki nem hiszi, vesse egybe például a Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című könyvében található létszámot a legutolsó népszámlálás adataival.)

A nagyon szerény létszámú népek, e népeknek olykor egymástól erősen eltérő nyelvjárásokra elaprózódott nyelvei valóban veszélyeztetett helyzetben vannak. Akik ismerték, igazi meghatottsággal emlékeznek Klavdia Plotnikovára, aki nem az utolsó mohikán, hanem az utolsó kamassz volt. (Észt barátaink meghívták Tallinnba 1970-ben a harmadik finnugor kongresszusra.) A kedves öreg néni megőrizte gyerekkora óta a kamassz kultúra élő emléket, ővele a kamassz nép összes kultúrája veszett el. Élete utolsó pillanatában lefordította kamasszra hitvallása összes imáit, mert azt mondta „még tudok valakivel beszélgetni kamasszul – a Jóistennel”. Egy afrikai közmondás szerint: ha meghal egy öregember, egy egész könyvtár pusztul el. Ha egy nép nyelve tűnik el, hány könyvtárt veszítünk?

Az emberi akarat pedig csodákat művelhet, mert valóban csodával határos például a liv nyelv életben maradása. Jól emlékszem, hogy harminc évvel ezelőtt mindenki megjósolta a végét. Ezért nagyon meghatónak találok azt a kis liv verset, amit Péter az egyik könyve csattanójául idézett:

*Randakēl, min jerna kēl,
piva minnōn um sin ēl!
Kis vōib randakiēldō unnō,
unub ka entš jema sōnnō.*

*Liv nyelv, anyanyelvem,
Szent nekem a te hangod!
Aki elfelejti a liv nyelvet,
édesanyja szavát is elfelejti.*

Nemcsak az áru Európáját akarjuk, hanem az embereket is. Világrészünk varázsa főleg sokféleségének köszönhető. Sokféle tájának, hagyományainak, szokásainak, nyelveinek, konyhaművészetének, házépítési módjának. Természetesen nem akarjuk, hogy e nyelvi és kulturális sokféleség vizályt okozzon gyerekeink között a 21. századi Európában. Nagy kár lenne mindnyájunknak, ha buta ellenséges nacionalista csoportokra osztana bennünket. Azért tudnunk kell, hogy a buta nacionalizmus gyakran a buta türelmetlenség talaján születik. Minden nyelvnek hadd legyen joga szabadon és függetlenül léteznie-fejlődni. Sajnos, be kell látni, hogy könnyebb védeni a hegyi medvéket, a ritka madarakat meg a veszélyeztetett virágokat, mint az emberi nyelveket. Az embereket nem lehet, nem is szabad rákényszeríteni, hogy bizonyos nyelven beszéljenek. A kétnyelvűség sokunknak nagyon kell. Ha az anyanyelv csak szűk családi körben használható, akkor egy másik erősebb nyelv, akár akarjuk akár nem, lassan kiszorítja a forgalomból.

A nyelv életképessége összetartó erejétől is függ. A nyelv egységessége nem jöhet létre a különböző nyelvjárások feláldozása nélkül, noha mindegyik nyelvjárás addig, ameddig nincs szabványosított nyelv, magának követelheti az elsőbbséget és a hivatalos nyelv státuszát. A magyar, a finn ereje e nyelvi kohéziónak a következménye. Ezt sajnos nem lehet minden uráli nyelvről elmondani. A nyelvek jövője a beszélők akaratától, szervezkedési képességétől és természetesen szabadságától is függ.

De még mástól is, nevezetesen a népek életkörülményeitől. Ha az ökológiai katasztrófák tönkreteszik a lakosság környezetét, ha az emberek nem találnak többé táplálékot szülőföldjükön, ha az olaj elönti a tundrát, ha elpusztul az erdő, ha beszennyeződik a folyók és a tavak vize, ha ehetetlenné válik a vad, a hal és a föld termése, ha kihalnak a falvak és csak nőttön nőnek a nagy, embertelen városok, akkor világos, hogy nem lehet igazi jövőjük a kisebb uráli népeknek. De nem! Ne veszítsük el reményünket! Oroszország és az északi országok kisebbségi törvényei, Spanyolország területi önállóságainak visszaállítása, a skótok és a walesiek múlt heti szavazása* bebizonyítja, hogy mi történhet egy igazi óvilági típusú demokrácia keretében. Azt hiszem, hogy a holnapi Európában csak nőni fog a független szuverén finnugor országok szerepe a többi uráli népek és kultúrák védelmében. Ez azt jelenti, hogy még nehezebb lesz, kedves Péter, kedves barátaim, Sajnovics járma. Hadd tudja a világ, hogy kontinensünk keleti peremén túl hosszú ideig elfelejtett népek léteznek, amelyeknek a nyelvei, kultúrái, értékei közös házunk – közös hazánk – kincsében osztoznak. A budapesti finnugor tanszék hosszú történetének új szakasza kezdődik. Nem csak a múltját il'lik üdvözlönnünk, hanem most már a jövőjét is.

* 1997. szeptember 11-én Skóciában, 18-án Walesben tartottak népszavazást a londoni kormány által felajánlott autonómia ügyéről. A referendum egyik pontja az önálló skót parlament ill. walesi nemzetgyűlés felállítása volt.